

Bir yanılısamanın hikâyesi: Hifzıssıhha Merkezini kim kapattı?

Prof. Dr. Sabahattin Aydın

1959 yılında Bolu-Göynük'te doğdu. İlköğrenimini İstanbul'da Şair Nedim İlkokulunda, ortaöğrenimini Özel Darüşşafaka Lisesinde tamamladı. İstanbul Üniversitesi İstanbul Tıp Fakültesinden 1985 yılında mezun oldu. Üroloji uzmanlığını Trakya Üniversitesi Tıp Fakültesinde tamamladı (1992). Sakarya-Geyve Devlet Hastanesinde uzman doktor olarak çalıştı. 1994 yılında Yüzüncü Yıl Üniversitesi Tıp Fakültesi Üroloji Ana Bilim Dalına yardımcı doçent olarak atandı. 1996 yılında doçent, 2003 yılında profesör oldu. 2003 yılında klinik mikrobiyoloji dalında bilim doktoru oldu. Yüzüncü Yıl Üniversitesinde çeşitli idari görevlerde bulundu. 2001-2002 yıllarında İstanbul Büyükşehir Belediyesi Sağlık İşleri Müdürlüğü yapan Aydın, Dünya Sağlık Örgütü İcra Kurulu Üyeliği ve Sağlık Bakanlığı Müsteşar Yardımcılığı görevlerini üstlendi. 2010-2020 yılları arasında İstanbul Medipol Üniversitesi Rektörlüğü yapan Dr. Aydın, son olarak 2020-2023 yılları arasında Sağlık Bakan Yardımcılığı görevini yürüttü. Hâlen İstanbul Medipol Üniversitesinde öğretim üyesi olarak görevini sürdürmektedir.

Sağlık Düşüncesi ve Tıp Kültürü Dergisinin 15. sayısında gelişmiş ülkelerdeki örnekleri bağlamında ülkemizde Milli Sağlık Kurumu ihtiyacının altını çizen önemli bir makale yayımlandı. Gelişen sağlık sorunlarına çözüm aramak amaçlı ilk laboratuvar, 1887'de Amerika Ulusal Sağlık Enstitüleri (NIH) ile benzer şekilde, daha sonraları Bakteriyojihaneye-i Osmani adını alacak olan "Dersaadet'te Dâülkelp ve Bakteriyojili Ameliyathanesi kurulmuştur. Sultan II. Abdülhamit'in kuduz aşısının geliştirilmesinde Pasteur'e verdiği destek ve yanına gönderdiği ekibin yurda dönerek bu merkezde kuduz aşısını ürettiği bilinmektedir. 1928 yılında Ankara'da Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığına bağlı Merkez Hifzıssıhha Müessesesi kurulunca Bakteriyojihaneye görevini bu kuruluşa bırakmıştır. Müessesenin görev alanı 1941'de yeniden belirlenmiş ve Refik Saydam Merkez Hifzıssıhha Müessesesi adını almıştır. Müessese, 1983'te Sağlık Bakanlığına bağlı kuruluş hâline getirilerek adı, "Refik Saydam Hifzıssıhha Merkezi Başkanlığı" olarak değiştirilmiştir. Sıklıkla Refik Saydam Hifzıssıhha Enstitüsü Başkanlığı olarak da anılmaktadır.

Ne yazık ki, Amerika'daki Gıda ve İlaç Kurumu (FDA) ile yakın zamanda kurulmuş olan Refik Saydam Hifzıssıhha Enstitüsü süreç içinde çağa uygun teknolojilerle yenilenememişti. Küreselleşen dünyadaki yarışa yenik düşmüştü. Dünya Sağlık Örgütü'nün (DSÖ) 1992 yılında yayınladığı güvenli ve iyi üretim konusundaki kılavuzun ardından FDA ve Avrupa Birliği İlaç Ajansı (EMA) da "İyi Üretim Uygulamaları" (GMP) konusunda kılavuzlar yayınladı. Avrupa Birliği müktesebatına uyum konusunda kendi mevzuatında önemli değişiklikler yapan Türkiye de ilaç ve aşı üretiminde Avru-

pa standartlarını esas alarak Güncel İyi Üretim Uygulamaları (cGMP) ve Avrupa Farmakopesi kurallarını benimsedi. Mevcut altyapının eş zamanlı olarak bu standartlara göre kendini geliştirdiğini maalesef söyleme şansına sahip değiliz. Zaten ülkemizde de hastalıkların ortadan kalkmasına bağlı olarak 1971'de tifüs, 1980'de çiçek aşısı üretimine son verilmişti. 1995 yılında Semple tipi kuduz aşısı, 1996'da DBT üretimi durduruldu. 1997 yılında ise eski teknolojiyle sürdürülemeyen BCG aşısı üretiminin durdurulmasına karar verilerek üretimi bir yıl içinde son buldu. Aslında stra-

Refik Saydam Hifzissihha Merkezinde aşı üretiminin durdurulduğu 1998 yılından sonra sağlık teknolojilerinin yerleştirme ve millileştirme çabaları olmuş teknoloji transferi yoluyla aşı üretimi için teşvikler sağlanmıştır. Bu teşvik ve çabalar daha ziyade özel sektör üzerine yoğunlaşmıştır. Beşerî aşılar da doğrudan devlet desteğiyle hücreden ürüne üretilip lisanslanabilen tek aşı ise inaktif COVID-19 aşısı olan Turkovac olmuştur.

tejik ürün olan aşı merkezli olaya baktığımızda Refik Saydam Hifzissihha Merkezinin fiili olarak devre dışında kalmasını sağlayan son tarih 1998'dir. Refik Saydam Hifzissihha Merkezinde aşı üretiminin durdurulduğu 1998 yılından sonra sağlık teknolojilerinin yerleştirme ve millileştirme çabaları olmuş teknoloji transferi yoluyla aşı üretimi için teşvikler sağlanmıştır. Bu teşvik ve çabalar daha ziyade özel sektör üzerine yoğunlaşmıştır. Beşerî aşılar da doğrudan devlet desteğiyle hücreden ürüne üretilip lisanslanabilen tek aşı ise inaktif COVID-19 aşısı olan Turkovac olmuştur.

2002 yılında Bakanlıkta görev alıp Hifzissihha Merkezine ilk ziyaretimde, metruk üretim alanlarını, güncellenmemiş köhne laboratuvarlarını görünce içim sızlamıştı. Hatta bu hâlin karşısında yeni restore edilmiş olan Başkanlık makam odasını görünce o zamanki Bakanımız Recep Akdağ'ın nasıl tepki gösterdiğini çok iyi hatırlıyorum. Dikkatimi çeken önemli bir şey ise merdiven altında, imha edilmeyi bekleyen bidonlar dolusu "bulk aşı" stokuydu. Şu anda ne aşısı olduğunu hatırlamıyorum ama sorduğumda Japon Uluslararası İş Birliği Ajansı (JICA) projesi desteğiyle ürettiklerini ancak GMP koşulları olmadan üretildiği için imha edilmeyi beklediği cevabını almıştım. Viroloji başta olmak üzere bir-

kaç laboratuvar hâlen faaliyetine devam ediyordu. Müdürü ve kadrosu olan, yani insanlara makam olarak varlığını sürdüren Gevher Nesibe Sağlık Eğitim Enstitüsü ise yöneticilerince hâlâ Hifzissihha Merkezi kampüsünde faal olduğu izlenimi veriyordu. Sağlık Eğitim Enstitüsü 1965 yılında çıkan 555 sayılı yasa ile lise sonrası üç yıllık eğitim vermek üzere kurulmuştu. Ancak tıbbi teknoloji ünvanıyla mezun veren Sağlık Eğitim Enstitüsü, zaten bütün yükseköğretimi YÖK çatısı altına toplayan 1982 Anayasasıyla birlikte hukuken işlevini yitirmiş, mezunlarını Sağlık Bakanlığından başka hiçbir kurumun tanımadığı unutulmaya yüz tutmuş bir yapı hâlini almıştı.

Hifzissihhanın kuruluş kanununda yer almakla birlikte ancak 1936'da açılabilen Hifzissihha Mektebi ise çeşitli dönemlerden geçmiş, krizler atlattı. İkinci Dünya savaşının etkisi, okulun bazı laboratuvar ve dershanelerinin Ankara'da yeni açılan Tıp Fakültesine devredilmesi gibi nedenlerle eğitimleri inkitaya uğramıştı. Arada mektebin gelişmesine yönelik bazı atılımlar olduysa da son müdürü olan Nusret Fişek'in ayrılıp Hacettepe Tıp Fakültesinde halk sağlığı kürsüsüne geçmesiyle okul fiilen işlevsizleştirilmiştir. Nitekim okulda görevli olan diğer hocalar da akabinde ayrılarak yeni kurulan tıp fakültelerine

dağılmışlardır. Kayıtlarda Hifzissihha Mektebinin resmî olarak kapatılmasının ise 1983 yılında Bakanlık makamı onayı ile olduğu anlaşılmaktadır.

Sağlıkta Dönüşüm Programının uygulamaya konduğu dönemde ilk atılan adımlardan biri, saha araştırmaları yapıp reform sürecini değerlendirerek raporlayabilecek bir akademik yapıya kavuşma girişimidir. Bu maksatla 10 Mart 2003 tarihinde makam onayı ile Hifzissihha Mektebinin tekrar açılışı gerçekleştirilerek görev ve sorumluluk alanları yeniden belirlenmiştir. Yeniden açılan Hifzissihha Mektebinin yasal olarak kadrosu bulunmadığı için sahadada tespit edilebilen gönüllü, araştırmaya meraklı, tercihen yabancı dili olan, her düzeyde sağlık çalışanı gençlerin görevlendirilmesiyle dinamik bir ekip oluşturuldu. Birçok politikanın saha araştırmasında, çalışmaların raporlanmasında, projelerin yapılmasında bu gençlerin önemli katkıları oldu. Ardından kurumsal gelişimi güçlendirmek için Türkiye Sağlık Enstitüsü kurma çalışmaları yapıldıysa da kısa sürede başarılı bir yol alınamadı. Önce Sağlık Araştırmaları Genel Müdürlüğü kuruldu, ardından 2014 yılında bugünkü Türkiye Sağlık Enstitüleri Başkanlığı (TÜSEB) kurularak farklılaşan bir misyon üstlendi.

Bileşik kelime olan "hıfzıssıhha", sözlüklerde yazıldığına göre sağlıklı yaşamak için alınması gereken önlemlerin tümü, sağlığı koruma anlamına geliyor. Bir anlamda DSÖ Alma-Ata Bildirgesinde anlamını kazanan "temel sağlık" ya da daha geniş ifadeyle "halk sağlığı" kavramlarıyla örtüşüyor. Nitekim Hacettepe Tıp Fakültesinde Halk Sağlığı Anabilim Dalı kurulmasıyla Hıfzıssıhha Mektebinin işlevsiz hâle gelmesi arasındaki zamansal ilişki tesadüf olmasa gerektir. Enstitü ise dilimizde iki anlamda kullanılıyor: biri yükseköğretim kurumları yapılandırılmasında lisansüstü eğitim birimine verilen ad, diğeri ise bugünkü "kurum" kelimesinin karşılığı.

Hıfzıssıhha Enstitüsü, Sıhhiye'de Bakanlık binasının arkasında müstakil güzel bir kampüse sahipti. Enstitü, zaten bir yükseköğretim kurumu olma vasfını çoktan kaybetmişti. Resmî adı da önce Müessesese, sonra Merkez olarak geçiyordu. Dolayısıyla biçilen misyon, Türkçe ifadesiyle bir Halk Sağlığı Kurumuydu. Ne var ki, yukarıda özetlemeye çalıştığım durumla yüz yüze bırakılmış, Bakanlıkta kadro değişikçe eski kadroların görevlendirildiği, çalışan personelin takibinin tam yapılamadığı, 1000'e yakın çalışan sayısını yöneticilerinin tam olarak tespit edemediği bir kurum hâlini almıştı. Bakanlığın yeniden yapılandırılması sürecinde bu kurumun ele alınması tarihî bir sorumluluk gereği idi.

Kavramsal alana girmemin sebebi, konunun daha kolay anlaşılması içindir. Örneğin 1920 yılında kurulan ilk Sağlık Bakanlığında halk sağlığından sorumlu Hıfzıssıhha Dairesi mevcuttur. 1936 yılında çıkarılan 3017 Sayılı Teşkilat kanununda Hıfzıssıhha İşleri Umum Müdürlüğü hâlini almıştır. 1963 yılında çıkarılan 4862 sayılı kanunda Müdürlüğün adı, Sağlık İşleri Genel Müdürlüğü iken, 1982 tarihli Kanun Hükmünde Kararname ile Temel Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğüne dönüştürülmüştür. Bu Genel Müdürlüğün altında, birinci basamak sağlık kuruluşları ve halk sağlığı laboratuvarlarının yanı sıra bulaşıcı hastalıklar, çevre sağlığı, gıda güvenliği ve laboratuvarı ve ruh sağlığı gibi daireler yer alıyordu. Ayrıca halk sağlığıyla ilgili gerek hastalık insidensinin yüksek oluşu gerek uluslararası kuruluşlardan alınan desteklerle kurulan başka bağımsız birimler de vardı. Ana Çocuk Sağlığı Genel Müdürlüğü, Verem Savaş Dairesi, Sıtma Savaş Dairesi, Kanseri Savaş

Dairesi bunların başlıcalarıydı. Temel sağlık kuruluşlarının yatay entegre örgütlenmesinin yanında bu yapılar dikey programlar uygulayarak uyumsuzluk ve ayrışma oluşturuyor, görev ve sorumluluk kesişmeleri zaman zaman sürüşmeye, çoğu zaman da ihmale yol açıyordu.

Sağlıkta Dönüşüm Programıyla başlayan süreçte Bakanlık teşkilatını yeni bir anlayışla düzenleyen ve 2011 yılında çıkarılan Kanun Hükmünde Kararname ile yukarıda sözünü ettiğim ve halk sağlığına yönelik faaliyette bulunan birimler Halk Sağlığı Kurumu çatısı altında toplanmıştır. Bakanlığın bağlı kuruluşu olup kendi bütçesi olan ve daha üst yetkilerle donatılmış olan Halk Sağlığı Kurumuna fiziki mekân olarak da Hıfzıssıhha kampüsü tahsis edilmiştir. Diğer halk sağlığı laboratuvarlarıyla birlikte Hıfzıssıhha Merkezindeki laboratuvarlar da Ankara Halk Sağlığı Merkez Laboratuvarı olarak Halk Sağlığı Kurumuna bağlanmıştır. Böylece hem atıl hâle gelen Hıfzıssıhha kampüsü canlandırılmak hem de halk sağlığına daha fazla önem verilmek istenmiştir.

Bakanlık teşkilatında yeni bir değişikliğe yol açan 2017 tarihli 694 Sayılı KHK ile kurumların genel müdürlüklere dönüştürülmesi hususuna ve ardındaki gerekçelere, konumuzla doğrudan ilgili olmadığı için değinmiyorum. Özetle şunu belirtiyim ki, Refik Saydam Hıfzıssıhha Merkezi kapatılmamıştır. 2002'de devralındığı şekliinden daha ileri düzeyde hizmet vermektedir. Bu dönüşüm sürecinde birçok yapının tek bir güçlü kurum altında birleştirilmesi sağlanmıştır. Bu kuruma da Halk Sağlığı Kurumu adı verilmiştir. Halk Sağlığı Genel Müdürlüğünün tarihiçesi durumu net olarak ifade etmektedir.

Devrim, reform, politika değişikliği gibi toplumu harekete geçiren adımlar atılırken kullanılan dilin ve seçilen terminolojinin ne kadar önemli olduğunu sürekli tekrarlayan biriyimdir. Bunun olumlu ve olumsuz örneklerine çok şahit olduğumu birçok yazımda belirttim. Kurgulanan yapıların ve atılan adımların amaç ve içeriklerine bakılarak yapılan adlandırma ne kadar Türkçe ve ne kadar anlamlı olursa olsun, önemli olan toplum tarafından nasıl anlaşıldığıdır. Toplumun benimsemesini de etkileyen en önemli unsurlardan biridir. Her ne kadar içi boşaltılmış bir kurum da olsa Hıfzıssıhha Merkezi ve Cumhuriyetimizin ilk Sağlık Bakanı olan Refik Saydam, halk sağlığı

ıyla ilgilenen herkesin zihninde önemli yeri olan isimlerdir. Dönüşüm sürecinde bu isimlerin korunamamasını bir ihmal ve stratejik bir hata olarak değerlendirebiliriz. Eğer bu hususta dikkatli olunabilseydi, içeriğe bakmadan bu isimleri arayan gözler bir kapanma yanılmasıyla karşı karşıya kalmazdı. Nitekim mevcut yöneticilerimiz de bunun farkında olmalı ki, şu anda inşası devam eden aşı AR-GE ve üretim merkezinin adını Hıfzıssıhha-Türkiye Aşı ve Biyoteknolojik Ürün Araştırma ve Üretim Merkezi olarak ilan etmişlerdir. Buna, ya da bir birimine Refik Saydam adının da eklenmesi, maksada daha uygun olacak, algıyı biraz daha güçlendirecektir.

Kaynaklar

- 1) <https://hsgm.saglik.gov.tr/tr/baskanligimiz-tbc/tarihce.html> (Erişim Tarihi: 15.04.2024).
- 2) 1936 tarih ve 3017 sayılı Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Teşkilât ve Memurları Kanunu.
- 3) 1940 tarihli 3959 Sayılı Türkiye Cumhuriyeti Merkez Hıfzıssıhha Müessesesinin Teşkiline Dair Kanun.
- 4) 1941 tarihli 3959 Sayılı Türkiye Cumhuriyeti Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi Teşkiline Dair Kanun.
- 5) 1982 tarih ve 4334 sayılı "Bakanlıkların Yeniden Düzenlenmesi ve Çalışma Esasları Hakkında Kanun Hükmünde Kararname".
- 6) 1983 tarihli ve 181 sayılı Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'nın Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname.
- 7) 2011 tarihli ve 663 Sayılı Sağlık Bakanlığı ve Bağlı Kuruluşlarının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname.
- 8) 2017 tarih ve 694 Sayılı Olağanüstü Hal Kapsamında Bazı Düzenlemeler Yapılması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname.
- 9) Aksakal, İ.H. Dr. Refik Saydam önderliğinde Cumhuriyet dönemi sağlık hizmetlerini modernleştirme çabaları. *F.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi* 2017-27(1): 219-231.
- 10) <https://ataturk.org.au/tag/refik-saydam-hifzissihha-muessesesi/> (Erişim Tarihi: 25.01.2024).
- 11) Metintaş, M.Y., Metintaş, S. Doktor Refik Saydam'ın Sağlık Bakanlığı Dönemi Hizmetlerine Genel Bir Bakış, *Türk Tıbbına Hizmet Veren Bilim İnsanları Özel Sayısı*, Aralık 2023;23-40.
- 12) Ökten, A.İ.: Kurumsal ve Toplumsal Hafızanın Ortadan Kaldırılmasına Cumhuriyetin 100. Yılında Bir Örnek: Dr. Refik Saydam Hıfzıssıhha Enstitüsü. <https://www.tipdunyasi.dr.tr/2023/10/kurumsal-ve-toplumsal-hafizanin-ortadan-kaldirilmasina-cumhuriyetin-100-yilinda-bir-ornek-dr-refik-saydam-hifzissihha-enstitusu/> (Erişim Tarihi: 24.01.2014).
- 13) Öztürk, R.: Milli Sağlık Kurumu (Enstitüleri) İhtiyacı. *Sağlık Düşüncesi ve Tıp Kültürü SD*, 15: 42-45, 2010 https://www.medipol.edu.tr/sites/default/files/document/SD_Dergi_Sayi15-42-45.sayfalar_Recep_Ozturk.pdf (Erişim Tarihi: 10.04.2024).
- 14) *Sağlıkta Dönüşüm Programı*, Sağlık Bakanlığı (2003).
- 15) Sparkes, Susan Powers (2015). *The Political Economy of Health Reform: Turkey's Health Transformation Program, 2003-2012*. Doctoral dissertation, Harvard T.H. Chan School of Public Health.